

**RESTES D'UN TABERNACLE TARRAGONÍ
DEL SEGLE XIV, PROCEDENT DE VILAFORTUNY**

ROSA M. MANOTE

Procedent de l'església de Santa Maria del Mas d'en Bosc (abans Mas d'Oliver), a Vilafortuny (Cambrils), es conserva al Museu Marés de Barcelona (Cripta, sala III, núm. 1402 del seu inventari) un interessant relleu de pedra sorrenca, que correspon probablement a la part davantera d'un tabernacle de la segona meitat del segle XIV. No sembla possible pronunciar-se respecte de si l'obra formava part o no de l'actual temple esmentat, ja que si bé aquest data de la fi del segle XVI (1575), és palès el reaprofitament per a la seva construcció de molts elements de l'antiga església de Santa Maria de Vilafortuny que, com ocorregué en molts d'altres indrets pròxims, i propers a la mar, havia estat destruïda per corsaris sarraïns.

Trobat el relleu en un racó del temple pel seu rector actual, Arturo Boronat, tot i desconeixent la seva procedència concreta, va fer-ne donació al Museu Marés, mitjançant l'antiquari de Reus Francisco Curt Martín.

De forma rectangular, aquesta petita escultura consta de dos elements prou diferenciats: a la base, a faïçó de bancal, hi ha la representació de cinc imatges de mig cos amb atributs encara discernibles, que corresponen, d'esquerra a dreta, a Sant Pere, la Verge, Crist com Home de Dolors, Sant Joan Evangelista i Sant Pau.

Les tres centrals apareixen encerclades per medallons quadrilobulats i les extremes sota arcades de mig punt; els carcanyols que separen els primers estan decorats amb motius vegetals molt estilitzats.

En el cos principal, s'obre un ampli portal amb les restes d'una antiga claraboia, que ha deixat la seva empremta en el llindar, en forma de profunds forats quadrangulars. L'ampli arc central està flanquejat per dos àngels, dintre dels nínxols poc rebaixats i rematats en forma d'arc apuntat. Porten llarga túnica cenyida a la cintura i àmplies ales replegades, i sostenen sengles candelers. Representats de tres quarts, conflueixen, mitjançant el gest, vers la part central de l'obra. La part superior del plafó apareix profusament decorada amb pinacles damunt dels àngels, pilars i motlures, elements tots ells contornejats de frondes.

Davant de tabernacle. Núm. Inv. 1402, C-797.

L'estat de conservació de l'obra no és bo: en general està molt fracturada i les figures que hem esmentat presenten mutilacions grandíssimes que afecten principalment els rostres. Conserva encara petites restes de policromia.

Per fer-nos una idea, en el seu context, d'aquest relleu, cal tenir present les disposicions de l'arquebisbe de Tarragona, Pere de Clarquerí (1358-80), sobre la manera de tenir guardada la Sagrada Eucaristia, és a dir, sobre la construcció de tabernacles fixos o sagraris ¹, que varen tenir, sens dubte, assenyalades conseqüències artístiques: d'una banda la transformació de la composició dels retaules majors d'escultura dels nostres temples, amb tabernacle central al bell mig del bancal, accessible pel darrera, estructura aquesta que es desenvolupà amb caràcter monumental el segle XV ².

D'altra banda, fou impulsat un allau de construccions de nous reconditoris, dels quals ens són conegudes nombroses notícies, pel que fa a les terres de Tarragona: en efecte, el 31 de gener del 1372, l'arquebisbe esmentat adreçava una carta al rector de l'església d'Alforja, comunicant-li que, en la seva darrera Visita Pastoral, havia manat als jurats d'aquella feligresia la construcció d'un nou tabernacle darrera l'altar major, sota la imatge de Santa Maria ³, i el seu desig que fos similar al ja obrat a la parròquia d'Aleixar: «unum tabernaculum pulchrum simile ecclesie de Alexario» ⁴. Les pròrrogues atorgades als pobles d'Albí, Belianes, Montbrió, Montagut, Conesa, les Piles, Pontils i d'altres per a la construcció dels seus tabernacles ens informen que el manament s'havia fet efectiu de forma prou generalitzada ⁵. La realització dels de Vinaixa i Vilosell per l'escultor Jordi de Déu, el 1389, pel preu de 40 florins cada un, ens ajuda a confirmar-ho ⁶.

Fins aleshores un dels emplaçaments més habituals pels sagraris, moltes vegades del tipus anomenat de *cofret*, era al damunt de l'altar

1. CAPDEVILA, S., *Custodies i sagraris* en «Lo Missatger del Sagrat Cor de Jesus», Barcelona, juliol 1925, núm. 409, pàg. 35 (32-38).

2. DURAN I SANPERE, A., *Els retaules de pedra*, Barcelona, Alpha, 1932, «Monumenta Cataloniae», vol. I, pàg. 105: «... les disposicions sobre la manera de tenir guardades les Sagrades Formes influï en la composició dels retaules, així de pintura com d'escultura, i creà el tipus d'altar major amb tabernacle central... i el traspassà a la centúria següent, dins la qual la novella disposició litúrgica trobà major complexitat i riquesa».

3. Potser del mateix tipus que el conservat a la parròquia de Vilet: DURAN I SANPERE, A., op. cit., pàg. 106: «A la parròquia de Vilet pot veure's encara una imatge de la Verge, de pedra, damunt una peanya d'obra calada, de pedra, en forma de tabernacle» (Llám. 119).

4. CAPDEVILA, S., op. cit., pàg. 36.

5. Ibid.

6. DURAN I SANPERE, A., op. cit., pàg. 62 i 105.

major o bé, en paraules de Duran i Sanpere, «també feien bon ofici armaris buidats a la paret, amb decoració a les portes, seguint una vella tradició litúrgica»⁷, on també s'hi desava la caixa dels Sants Olis.

Els tabernacles, però, varen tendir en aquells moments a fer-se transparents perquè els fidels poguessin veure l'Eucaristia a través de petites finestres calades⁸, actuant per tant com a lloc per a la Reserva i també en podríem dir com a Ostensori. Tanmateix, almenys des del segle XIII⁹ hi ha constància del desig creixent de veure la Sagrada Forma, desig que, aparegut en el si de la pietat conventual, va penetrar amb el temps en la devoció popular i havia portat, amb anterioritat, a inserir el ritu de l'Elevació de l'Hòstia a la Misa, a fi de poder satisfer aquesta demanda espiritual¹⁰. La fugacitat, però, del moment de l'Elevació, generà, dintre d'aquest ambient de devoció, fortament sentida amb caràcter general, ja a la fi del segle XIII, la necessitat de fer possible l'Exposició permanent i detinguda. Les processons del Corpus Christi, també des de la darrerria del segle XIII, hi varen contribuir de forma clara.

Sembla, doncs, que les disposicions de l'arquebisbe de Tarragona sobre la construcció de tabernacles fixos s'han d'entendre en relació amb tot un gran corrent de pietat eucarística que devia portar, com en el seu cas, molts representants de la jerarquia eclesiàstica a dictar normes sobre les condicions en què el Corpus Domini havia de ser preservat i exposat alhora.

Els sagraris o tabernacles tretzecentistes, les morfologies dels quals varen perdurar dues centúries, varen ser realitzats en terres de Tarragona, segons diferents possibilitats. Per Sanç Capdevila¹¹ aquestes són les més habituals: «Eren obrats generalment en forma d'armari darrera de la sagrada taula de l'altar, ja darrera del Retaule, com el de Poblet, ja davant, en la part central de la predel·la, com els de l'època

7. DURAN I SANPERE, A., pàg. 106.

Veure també TRENS, M., *La Eucaristia en el Arte Español*, Barcelona, Aymà, 1952, pàg. 293 i 296.

8. MOLIEN, A., *Culto a la Hostia, a Eucaristia*, Enciclopèdia dirigida per Maurice Brillant, Dedebe, Ed. Desclée de Brouwer, Buenos Aires, 1949, pàg. 226-228 (210-231).

DUMOUTET, Edouard, *Historia del rito de la elevación y de la exposición del Santísimo Sacramento a Eucaristia*, dirigida per Maurice Brillant, Dedebe, Ed. Desclée de Brouwer, Buenos Aires, 1949, pàgs. 232-233 (232-237).

9. DUMOUTET, E., op. cit., pàg. 233.

10. ANDRIEU, M., *Aux Origines du culte du Saint Sacrement. Reliquaires et Monstrances Eucharistiques*, Bruxelles, «Analecta Bollandiana», 1950, pàg. 398 nota 1 (397-418).

DUMOUTET, E., op. cit., pàg. 233-234.

11. CAPDEVILA, S., op. cit., pàg. 36-37.

posterior; i encara alguns eren obrats en l'absi o en les parets laterals del presbiteri, com els catorzecentistes de Fullella i Vallbona de les Monges. — Qualque cop, emperò, suspitem que el referit sagrari tretzecentista adoptà la forma d'una petita torre vuitavada amb decoracions de finestratges i cresteria... o com l'escambell que entronitza la imatge de pedra de Santa Maria de Vilet».

Corresponent de ple a l'època que acabem d'emmarcar, el sagrari de Vilafortuny, conservat al Museu Marés, podria pertànyer al primer dels tipus esmentats, sense que es pugui descartar la possibilitat que es tracti del portalet d'un retaule i no d'un reconditori aïllat. La seva estructura i la disposició d'alguns elements fa pensar, si bé llunyanament, en el procedent de Rocafort de Nalech, conservat al Museu Diocesà de Tarragona o en el que presentava Duran i Sanpere en el primer volum d'*Els Retauls de pedra* (il·lustració número 94).

En tot cas sembla clar que devia ser accessible pel darrera ja que són prou evidents els senyals de l'antiga claraboia esmentada a l'arcada, suara perduda, que devia barrar l'accés frontal.

És difícil pronunciar-se respecte d'una cronologia massa concreta de l'obra, perquè les mutilacions ja assenyalades, sofertes per les figures, especialment pel que fa als rostres, representen un obstacle quasi insalvable.

El que resta del volum dels àngels i altres detalls que especificarem ens porta a relacionar la peça amb les derivacions de l'art de Jaume Cascalls ¹², que, com sabem, són amplies i complexes: d'una banda, amb personalitats concretes i bastant definides, sorgides del seu obrador, com és ara la de Jordi de Déu ¹³. De l'altra, amb l'activitat de

12. Jaume Cascalls, probablement nadiu de Berga, fou un dels escultors predilectes del rei Pere el Cerimoniós. La seva activitat està documentada entre 1341 i 1377 i hom situa la data de la seva mort vers el 1378. Treballà en els sepulcres reials de Poblet, d'antuvi amb Mestre Aloi de Montbrai i, posteriorment, sembla que en estreta cooperació amb el seu esclau Jordi de Déu. El 1345, realitzà el retaule de la Mare de Déu de l'església de Cornellà de Conflent. El 1361, fou membre major de la Seu de Lleida. Vers el 1375, contractà les escultures dels apòstols de la façana principal de la Catedral de Tarragona; així acabà la decoració inicial dels brancals del portal major, atribuïda a Mestre Bartomeu. Casat amb una filla del pintor palatí Ferrer Bassa (1345), hom ha concedit els darrers temps, una importància creixent a la seva presumpta activitat com a pintor. A partir de la seva obra documentada de Cornellà, se li ha adjudicat l'escultura dita Sant Carlemany (Museu de la Seu, Girona), l'estàtua de Sant Antoni de la Figuera (Museu d'Art de Catalunya), el retaule lleidatà de Santa Úrsula i el Crist jacent de Sant Feliu de Girona. Jaume Cascalls és un dels principals exponents de la ja consolidada escola catalana d'escultura, de la segona meitat del segle XIV, i el seu mestre creà una àmplia escola de seguidors.

13. Jordi de Déu, escultor grec, nascut a Messina i actiu a Catalunya fins el 1406. Conegut també amb el nom de Jordi Joan, era esclau de Jaume Cascalls des del 1363, en l'obra de les tombes reials de Poblet, i degué adoptar el cognom «Joan» en ésser manumès. Fou pare dels també escultors Anton i Pere Joan, aquest darrer un dels més brillants artistes medievals a casa nos-

nombrosos mestres, molts d'ells anònims, primordialment dedicats als retaules, desiguals en qualitat però amb nexes comuns tan innegables, que portaren Duran Sanpere ¹⁴ a utilitzar la denominació «d'escola de Lleida» per a designar-los.

Si bé la manca d'elements ens impedeix concretar més la proposta de filiació estilística, també és cert que no hi ha cap element discordant respecte d'aquesta proposta: els personatges de mig cos del bancal, encerclats en quadrilòbuls, ens fa pensar en Jaume Cascalls; la representació del Crist de Pietat, en Jordi de Déu ¹⁵. La proporció, finalment, dels àngels, abillats amb una túnica cenyida a la cintura —que es marca considerablement baixa— tot dissenyant uns plecs força amples a la base, és pròpia del moment i de l'àmbit d'influències esmentat.

tra. En 1377-78 treballà a Cervera —on hom li atribueix el sepulcre de Ramon Serra i un retaule a la capella de Sant Martí de l'església de Santa Maria— i allà s'associà amb l'escultor Bernat Pintor, de Berga, per a tota mena de treballs. Entre 1380 i 1391 féu a Poblet els sepulcres de Joan I, les seves mullers, diversos infants i Joana I d'Empúries. El 1385 i el 1387, compongué els retaules de Vallfogona de Riucorb i Santa Coloma de Queralt; el 1390, els capitells d'una ala del claustre de Ripoll, i el 1393 i el 1402, les creus de Montblanc i Santa Coloma de Queralt. El 1400, decorà la façana gòtica de la Casa de la Ciutat de Barcelona; hom li atribueix la decoració del mur de tancament del cor (1390) i el grup de l'Anunciació del púlpit, a la catedral de Barcelona. El seu estil deriva de Cascalls, però és més estilitzat, bé que la seva darrera etapa sorprèn per una aproximació realista d'influència borgonyona.

14. DURAN I SANPERE, A., op. cit., capítols VI i VII.

15. DURAN I SANPERE, A., op. cit., pàg. 59: «És curiós d'observar la insistència de Jordi de Déu a decorar sempre la peanya de la imatge central dels seus retaules amb la representació del Crist de Pietat... Els tres retaules coneguts del mateix autor ... tenien la mateixa disposició iconogràfica al centre del bancal. No cal, però, suposar que fos Jordi de Déu l'introduïdor a Catalunya de la representació del Crist de Pietat...».